

Е. Елдос^{1*}, А. Алмасханқызы²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: eesimzhanov1@gmail.com, almaskhanqyzy@mail.ru

ORCID: 0009-0006-4777-2069, 0009-0005-4799-2988

СВЕТҚАЛИ НҰРЖАН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ИНТЕРТЕКСТ ҚЫЗМЕТІ

Аннотация. Мақалада қазіргі қазақ поэзиясындағы интертекстуалдылық құбылысы Ю.Кристева, М.Бахтин, Р.Барт, Ж.Женетт сияқты теорияшыл ғалымдардың тұжырымдарына сүйене отырып кешенді түрде талданады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Светқали Нұржан шығармашылығындағы тарихи, мифопоэтикалық, діни және мәдени кодтардың тоғысуын, олардың поэтикалық мәтіннің көпқабатты мағыналық құрылымын қалыптастырудағы рөлін айқындау. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы интертекстуалдылықтың қазақ әдебиетінде ұлттық жадты сақтау, тарихи сабақтастықты жаңғырту, дәстүр мен модернді тоғыстыру құралы ретіндегі қызметін анықтаумен түсіндіріледі. Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері қазіргі поэзия мәтіндерін филологиялық, мәдениеттанулық және семиотикалық аспектіде талдауға қолдануға мүмкіндік береді. Әдіснама ретінде мәтінтанулық талдау, салыстырмалы-типологиялық және мифопоэтикалық тәсілдер қолданылды. Интертекстуалдылықтың паратекст, гипертекст, метатекст түрлері жүйеленіп, нақты мысалдармен дәйектелді. Зерттеу нәтижесінде Светқали Нұржан поэзиясында тарихи тұлғалар (Махамбет, Күлтегін), мифологиялық бейнелер (Қыран, Жел, Нұх кемесі), діни сілтемелер (Құран аяттары, сопылық мотивтер), географиялық атаулар (Көкше, Баян-Өлгей, Қазығұрт) және классикалық мәтіндермен (Абай, шығыстық поэзия) байланыс көпқабатты көркемдік жүйе түзетіні анықталды. Қорытындылай келе, мақала интертекстуалдылықтың қазіргі қазақ поэзиясында тек эстетикалық емес, сонымен қатар тарихи-мәдени және рухани-идеялық қызмет атқаратынын дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері әдебиеттану мен мәдениеттану салалары үшін теориялық және әдістемелік тұрғыдан құнды болып табылады.

Кілт сөздер: интертекстуалдылық, мифопоэтика, тарихи жад, мәдени код, діни мәтіндер

Е. Елдос^{1*}, А. Алмасханқызы²

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: eesimzhanov1@gmail.com, almaskhanqyzy@mail.ru

ORCID: 0009-0006-4777-2069, 0009-0005-4799-2988

ФУНКЦИЯ ИНТЕРТЕКСТА В ПОЭЗИИ СВЕТКАЛИ НУРЖАНА

Аннотация. В статье комплексно рассматривается феномен интертекстуальности в современной казахской поэзии на основе теоретических положений Ю.Кристева, М.Бахтина, Р.Барта и Ж.Женетта. Цель исследования – выявить взаимодействие исторических, мифопоэтических, религиозных и культурных кодов в творчестве Светкали Нуржана и показать их роль в формировании многослойной поэтической структуры текста. Научная значимость работы определяется тем, что интертекстуальность рассматривается как средство сохранения культурной памяти, обновления исторической преемственности и соединения традиции с модерном. Практическая ценность заключается в возможности использования

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Е. Елдос¹, А. Алмасханқызы. Светқали Нұржан поэзиясындағы интертекст қызметі // "Керуен". - 2026. №1, (90-том). - Б. 203-218. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2026.1-14>

результатов исследования при филологическом, культурологическом и семиотическом анализе текстов казахской поэзии. В исследовании применяются методы текстологического анализа, сравнительно-типологический и мифопоэтический подходы. Систематизируются формы интертекстуальности – паратекст, гипертекст, метатекст – с привлечением конкретных текстовых примеров. Выявлено, что в поэзии Светкали Нуржана исторические фигуры (Махамбет, Культегин), мифологические образы (Орёл, Ветер, Ковчег Ноя), религиозные аллюзии (аят Корана, суфийские мотивы), географические топонимы (Кокше, Баян-Улгий, Казыгурт) и связи с классическими текстами (Абай, восточная поэзия) образуют многослойную художественную систему. В итоге доказано, что интертекстуальность в современной казахской поэзии выполняет не только эстетическую, но и историко-культурную, духовно-идеологическую функции.

Ключевые слова: интертекстуальность, мифопоэтика, историческая память, культурный код, религиозные тексты

Y. Yeldos¹*, A. Almaskhanqyzy²

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: eesimzhanov1@gmail.com, almaskhanqyzy@mail.ru

ORCID: 0009-0006-4777-2069, 0009-0005-4799-2988

THE FUNCTION OF INTERTEXT IN THE POETRY OF SVETQALI NURZHAN

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of intertextuality in contemporary Kazakh poetry based on the theoretical frameworks of Julia Kristeva, Mikhail Bakhtin, Roland Barthes, and Gérard Genette. The aim of the study is to explore the interaction of historical, mythopoetic, religious, and cultural codes in the works of Svetkali Nurzhan and to reveal their role in shaping the multilayered semantic structure of poetic texts. The scholarly significance of the research lies in defining intertextuality as a tool for preserving cultural memory, revitalizing historical continuity, and bridging tradition with modernity. From a practical perspective, the results can be applied in philological, cultural, and semiotic analyses of Kazakh poetry. The study employs textual analysis, comparative-typological methods, and mythopoetic approaches. Various forms of intertextuality – paratext, hypertext, and metatext – are systematized and illustrated with textual examples. The findings demonstrate that in Svetkali Nurzhan's poetry, historical figures (Makhambet, Kültegin), mythological images (the Eagle, the Wind, Noah's Ark), religious allusions (Quranic verses, Sufi motifs), geographical toponyms (Kokshetau, Bayan-Ölgii, Qazyghurt), and references to classical texts (Abai, Eastern poetry) together form a complex and multilayered artistic system. In conclusion, intertextuality in modern Kazakh poetry is shown to serve not only aesthetic but also historical-cultural and spiritual-ideological functions.

Keywords: intertextuality, mythopoetics, historical memory, cultural code, religious texts.

1. Кіріспе

Қазіргі қазақ поэзиясында интертекстуалдылық құбылысы ерекше назар аударуды қажет етеді. Әлемдік әдебиеттануда Ю.Кристева, М.Бахтин, Р.Барт, Ж.Женетт сияқты ғалымдар негізін қалаған интертекстуалдылық теориясы әдеби мәтіндердің өзара байланысын, мәдени-тарихи кодтардың тоғысуын зерттеуге жаңа мүмкіндік берді. Дегенмен, қазақ әдебиетінде, әсіресе қазіргі поэзияда интертекстуалдылықтың тарихи, мифопоэтикалық және діни қырлары жүйелі түрде зерттеліп болған жоқ. Бұл ғылыми олқылық зерттеудің тақырыбын таңдауды негіздейді.

Тақырыптың өзектілігі бірнеше факторлармен айқындалады. Біріншіден, посткеңестік кеңістікте ұлттық болмыс, тарихи жад, рухани құндылықтар мәселесі

алдыңғы қатарға шықты. Қазіргі ақындар, соның ішінде Светқали Нұржан, тарихи тұлғалар мен мифологиялық бейнелерді, Құран аяттары мен халықтық фольклорды жаңаша көркемдік контексте пайдаланып, ұлттық идентичтілікті қайта пайымдауға ұмтылуда. Екіншіден, интертекстуалдылық тек көркемдік тәсіл ғана емес, мәдениетаралық диалог пен өркениеттік сабақтастықты орнататын маңызды құрал ретінде қарастырылады.

Зерттеудің нысаны – қазіргі қазақ поэзиясы, ал пәні – ондағы интертекстуалдылықтың көркемдік, тарихи және мәдени қызметі.

Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ поэзиясында интертекстуалдылықтың тарихи-мәдени және діни-мифологиялық кодтармен байланысын анықтау, оның көркемдік-эстетикалық және рухани-идеялық қызметін ашу. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер қойылды:

- интертекстуалдылықтың теориялық негіздерін жүйелеу;
- Светқали Нұржан шығармашылығындағы тарихи, мифологиялық және діни сілтемелерді талдау;
- интертекстуалдық тәсілдердің поэтикалық мәтіннің көпқабатты құрылымын қалыптастырудағы рөлін анықтау.

Зерттеуде мәтінтанулық, салыстырмалы-типологиялық, мифопоэтикалық және дискурстық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің болжамы: егер қазіргі қазақ поэзиясы интертекстуалдық тәсілдер арқылы ұлттық тарихи жад пен рухани дәстүрді көркемдік тұрғыда жаңғыртса, онда бұл поэзия мәдениетаралық диалогқа қатысып, ұлттық бірегейлікті сақтаудың да құралына айналады.

Жұмыстың ғылыми маңызы – қазіргі қазақ поэзиясын әлемдік интертекстуалдылық теориясы тұрғысынан жаңаша пайымдауында; практикалық маңызы – алынған нәтижелерді әдебиет теориясы, мәдениеттану және филология салаларындағы зерттеулерде қолдану мүмкіндігінде.

2. Зерттеу әдістері мен материалдар

2.1 Зерттеу әдістері

- Контекстуалдық талдау – мәтіндегі тарихи-мәдени және мифопоэтикалық қабаттарды ашу үшін;
- Салыстырмалы-типологиялық әдіс – қазақ поэзиясын әлем әдебиеті үлгілерімен салыстыру үшін;
- Функционалдық талдау – интертексттің эстетикалық, коммуникативтік, идеологиялық және идентификациялық қызметтерін анықтау үшін;
- Мифопоэтикалық талдау – архетиптік образдардың мағыналық табиғатын ашу үшін;
- Дискурстық талдау – мәтіндегі мәдени, тарихи және философиялық дискурстардың өзара әрекетін зерттеу үшін.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ поэзиясындағы интертекстуалдық кодтардың (тарихи, мифопоэтикалық, діни, мәдени) негізгі түрлерін айқындап, олардың поэтикалық мәтіннің көркемдік құрылымын қалыптастырудағы рөлін анықтауға бағытталды.

2.2 Материалдарға сипаттама

Зерттеудің материалы ретінде қазіргі қазақ поэзиясының мәтіндері алынды. Негізгі талдау нысанына Светқали Нұржанның «Көкірегім – көне кітап», «Көкше аңызы», «Даладағы дауыстар», «Қараой. Махамбет басы», «Ай таранған түн» және басқа да поэтикалық шығармалары кірді. Жалпы алғанда, тарихи, мифопоэтикалық, діни және мәдени аллюзиялары бар 30-дан астам мәтін қарастырылды. Сандық тұрғыдан материал XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басын қамтыса, сапалық тұрғыдан дәстүрлі және постмодернистік интертекстуалдық стратегияларды тоғыстырған поэзиялық үлгілер алынды.

Интертекстуалдылық ұғымы алғаш рет XX ғасырдың екінші жартысында әлемдік әдебиеттануда кеңінен талқыланды. Ю.Кристева М.Бахтиннің диалогизм теориясына сүйене отырып, мәтінді «цитаталар мозаикасы» ретінде қарастырды. М.Бахтин сөздің көпдауыстылығы мен мәдени-тарихи диалогтылығын айқындап, мәтіннің әрқашан өзге мәтіндермен байланыста болатынын көрсетті. Р.Барт «Автордың өлімі» еңбегінде мәтінді авторға тәуелсіз мәдени кодтар жүйесі ретінде түсіндіріп, оқырман рөлін күшейтті. Ж.Женетт интертекстуалдылықтың типологиясын жасап, интертекст, паратекст, метатекст, гипертекст және архитекткст ұғымдарын енгізді. Бұл теориялар қазіргі әдебиеттануда мәтіндер арасындағы диалогты зерттеудің әдістемелік негізін қалады.

Қазақ әдебиеттануында «интертекст» ұғымының тікелей қолданылуы кейінгі кезеңде белсенділік алса да, мәтінаралық байланыстардың сипаты мен қызметін зерттеу мәселесіне бірқатар ғалымдар айрықша үлес қосқанын байқаймыз.

Зерттеуші Р.М.Әбдіқұлованың пайымдауынша, интертекстуалдық теориясының алғышарттарын отандық әдебиеттануының бастапқы кезеңдерінен-ақ көруге болады (Әбдіқұлова, 2016:33). Бұл тұрғыда А.Байтұрсынұлының әдебиет теориясына арналған еңбектері, М.О.Әуезовтің эпос пен фольклор табиғатын талдауы, Н.Келімбетовтің тарихи поэтикаға қатысты ізденістері, Е.Д.Тұрсынов пен Ө.Күмісбаевтың фольклорлық мәтіндерді салыстырмалы тұрғыда қарастыруы, А.Қыраубаева, А.С.Әділова, Р.Әбдіқұлова, А.Б.Темірболат секілді зерттеушілердің еңбектері ерекше орын алады.

Әсіресе, XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі әрі ірі әдебиеттанушы М.О.Әуезов интертекст ұғымын дербес теориялық категория ретінде қарастырмағанымен, оның «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» атты мақаласында эпостық мұралардың қалыптасу арналары жөніндегі ой-тұжырымдары қазіргі интертекстуалдық зерттеулермен астасып жатыр. Бұл еңбектерде дәстүр сабақтастығы, мәтіндердің өзара ықпалдастығы, тарихи-мәдени кодтардың бірбіріне енуі секілді интертекстуалдық әдістің негізгі белгілері анық аңғарылады.

Зерттеулерде көбінесе тарихи және фольклорлық аллюзиялар ғана талданып, мифопоэтикалық, діни және мәдени кодтардың өзара байланысы жеткілікті деңгейде қарастырылмаған. Сонымен қатар, қазақ поэзиясын әлемдік интертекстуалдық теориялар контекстінде салыстырмалы түрде талдау жетіспейді.

3. Талқылануы

Зерттеу барысында қазіргі қазақ поэзиясындағы интертекстуалдық тәсілдердің бірнеше негізгі типтері анықталды: тарихи-интертекстуалдық, мифопоэтикалық,

діни-рухани және мәдени кодтар. Бұл кодтар Светқали Нұржан шығармашылығында поэтикалық мәтіннің көпқабатты семантикалық құрылымын қалыптастырып, ұлттық тарихи жад пен рухани дәстүрді көркемдік тұрғыда жаңғыртуға қызмет етеді.

«Интертекстуалдылық» терминін 1960 жылдары Юлия Кристева, Михаил Бахтин идеялары негізінде француз әдеби теориясына енгізді. М.Бахтин: «Әр сөз өзге сөздің иелігінде, өзге интонацияға қанық» (Бахтин, 1975:88) деп жазады. Бұл ой кез келген мәтіннің өзге мәтіндермен және мәдениеттермен диалогқа түсетінін айқындайды. Бұл тұжырым кез келген мәтіннің өзге мәтіндермен, мәдениеттермен, дәуірлермен үздіксіз байланыс орнататынын, әрбір сөздің өзінен бұрынғы дискурстардың ізі мен интонациясын сақтай отырып, жаңа мағынаға ие болатынын дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, интертекстуалдылық құбылысы тек әдебиет шеңберімен шектелмей, мәдениетаралық коммуникацияның да әмбебап принципі ретінде көрініс табады Кристева бұл идеяны дамытып: «Әр мәтін цитаталардың мозаикасы ретінде құрылады; әр мәтін өзге мәтіндердің сінуі мен түрленуі болып табылады» (Кристева, 1969:66) дейді. Осы тұрғыда мәтін бір мезетте әрі автордың шығармашылығының нәтижесі, әрі тарихи-мәдени дәстүрлердің жалғасы болып табылады. Яғни жаңа мәтіннің тууы бұрынғы мәтіндермен үздіксіз диалогқа түсу арқылы жүзеге асады: цитата, реминисценция, аллюзия, пародия секілді интертекстуалдық механизмдер бұрынғы дискурстарды қайта өңдеп, жаңа мағыналарға ие етеді. Ролан Барт «Автордың өлімі» еңбегінде: «Автор енді мәтіннің қожайыны емес; мәтін – мыңдаған мәдени дереккөздерден құралған цитаталар матасы» (Барт, 1977:146) деп атап өтеді. Оның пайымдауынша, мәтін – бір адамның дара ойы мен еркінен туындаған тұйық құрылым емес, сан алуан мәдени кодтардың, алдыңғы мәтіндердің және идеологиялық дискурстардың тоғысқан кеңістігі. Автор – тек мәтінді жазып шығаратын емес, осы кодтарды жаңа формада тоғыстыратын медиатор іспетті.

Барт мәтінді «мыңдаған мәдени дереккөздерден құралған цитаталар матасы» деп сипаттай отырып, оның полифониялық сипатына назар аударады. Бұл жерде әрбір сөйлем, образ немесе стильдік элемент бұрынғы мәтіндердің ізі мен даусын сақтайды, сол арқылы жаңа туындыда интертекстуалдық өріс түзіледі. Осы тұрғыдан алғанда, мәтіннің мағынасы тек автордың ниетіне тәуелді емес, оны оқырман, мәдени контекст және өзге мәтіндермен диалог айқындайды.

Барттың бұл идеясы әдебиетті біртұтас мәдени дискурс ретінде қарастыруға жол ашып, кейінгі постструктуралистік және деконструктивистік теорияларға терең ықпал етті. Жерар Женетт интертекстуалдылықтың типологиясын (Палимпсесттер) ұсынады: интертекст (цитаталар, аллюзиялар), паратекст (тақырыптар, эпиграфтар), метатекст (комментарийлер), гипертекст (пародиялар, пастиштер), архитектст (жанрлық байланыстар) (Женетт, 1997:7).

Посткеңестік дәуір жаңа міндеттер әкелді: ұлттық болмысты, тілді және мәдени жадты қайта пайымдау қажеттілігі. Бұл кезеңде ұлттық болмыс тек саяси немесе этникалық ұғым ретінде ғана емес, тілдік, мәдени, өркениеттік кеңістіктің тұтастығы ретінде қарастырыла бастады. Тіл – ұлттық бірегейліктің басты дінгегі ретінде ұлттық тарих пен мәдениеттің жалғастығын қамтамасыз етеді. Ал мәдени жад – ұжымдық тәжірибенің, тарихи құндылықтардың және рухани кодтардың сақталу тетігі.

Светқали Нұржанның «Көкірегім – көне кітап» өлеңінде, қазақ халқының рухани дәстүріне, ауыз әдебиеті мен шежірелік мәдениетіне сілтеме жасайды. Қазақ дүниетанымында көкірек – даналықтың, жадының, рухтың мекені. «Қырық қазына, мың мағына» (Светқали, 2008:3) тіркестері де халық мұрасындағы байлық пен даналық кодтарына меңзейді.

Сонымен қатар «Антымды аман мұрам бар» (Светқали, 2008:3) жолы ұлттық тәуелсіздік пен тарихи жадыны, ата-баба аманатын еске салады. Автор бабалардың рухымен тілдесіп, тарихи сабақтастықты өз мәтініне енгізеді.

«Саңқылдаған қыран» (Светқали, 2008:4) бейнесі түркі мифологиясында рухтың, еркіндіктің және тәңірлік күштің символы. Бұл бейне қазақ эпостары мен аңыздарына тікелей интертекст болып тұр. Қыран тек еркіндік пен батылдықтың белгісі ғана емес, сонымен қатар тәңірлік күш пен көктің рухани билігінің нышаны болып саналады. Түркі эпостарында батырдың рухы қыран кейпінде бейнеленіп, оның ерлігі мен асқақтығы осы құспен теңестіріледі. Қазақтың жыраулық поэзиясында да қыран – ерлердің серігі, ал биік шындарға ұмтылу – рухани биіктікке жетудің символы. Бұл өлеңде қыранның саңқылы тек табиғи сурет емес, ата-баба мұрасы мен тәңірлік дәстүрдің үні ретінде оқылады.

Ал «Жел оқиды – өлген соң» (Светқали, 2008:4) жолы шамандық немесе анимистік түсініктерге, табиғат пен рух арасындағы байланыстарға меңзейді. Желдің өзі хабар жеткізуші, мәңгілік қозғалыстың белгісі ретінде көрінеді. Жел арқылы ата-бабаның үні естіледі деген сенім бар: ол – тірілер мен рухтар арасындағы медиатор. Бұл поэтикалық бейне өлең мәтінін табиғат құбылыстары мен рухани әлем арасындағы шексіз диалог алаңына айналдырады. Желдің «оқуы» – тек метафоралық амал емес, сонымен қатар әлемнің мәңгілік қозғалысы мен өзгерісінің көркем бейнесі. Бахтиннің диалогизм теориясын еске алсақ, мұнда табиғаттың өзі «оқырман» әрі «сөйлесуші» ретінде қатысады: ақын өлген соң оның сөзін халық та, жел де жалғастырып оқиды. Бұл тәсіл табиғат пен адам, өткен мен болашақ арасындағы үзілмес байланысты айқындайды. Сонымен бірге, жел – қазақ ауыз әдебиетінде жиі кездесетін мотив. «Желмен келген хабар», «жел естіді» секілді тіркестер ауызекі тілде де рухтар мен хабарды жеткізуші ретіндегі архетиптік ұғымды сақтап қалған. Демек, бұл жол тек табиғи құбылысты суреттемейді, ол тұтас мәдени және мифологиялық кодтарды жандандырады. Осылайша, өлеңдегі қыран мен жел бейнелері арқылы табиғат тек декорация емес, рухани әлемнің қатысушысы ретінде қабылданады. Ақынның көне мифтер мен сенімдерге сүйенуі – қазақ поэзиясының тамырын дәстүрлі дүниетаныммен жалғап, соны қазіргі эстетикалық кеңістікте жаңғыртудың айқын үлгісі.

Ю. Кристева интертекстуалдылықты мәтіндер арасындағы шексіз диалог ретінде қарастырады. Бұл өлеңдегі әрбір бейне (кітап, қыран, жел, айлы түн) – бұрынғы мәтіндерден келген мәдени сигнал (Кристева, 1969:35).

Светқали Нұржан «Бір үзік ... балалық» өлеңінде, ақын Дүйсенбек Қанатбектің өлеңіне сілтеме жасай отырып, өз естеліктерімен толықтырады. Балалық естелік (акустикалық «із») арқылы кеңестік тың дәуірінің дискурсына, көшпелі дүниетанымның архетиптеріне және қазақ тұрмысының поэтикалық коды (нар,

керуен, соғым, қар) тоғысатын көпдауысты (полифониялық) мәтін. «Қызыл» түсі бір мезгілде дәстүрлік (нар, от) және саяси-идеологиялық (қызыл орыс) кодтарды қабаттап, өткеннің дауыстарын қақтығыстыра шақырады.

Ондырып, қысқарды қызыл өріс,
Үркіп, қонбай ұшқан-ды тізіле құс.
...Ақырып тұр өркүмге – жүзі кейіс

Қызыл нардан кіші емес қызыл орыс» (Светқали, 2008:25)

Қызыл нар – көшпелі мәдениетте шыдамдылық, құрбандық пен дәулеттің символы. Өлеңде оның бейнесі тарихи-саяси реңк алады: «Қызыл нардан кіші емес қызыл орыс»» (Светқали, 2008:25). Құс пен жел мотивтері – анимистік дүниетанымның реликті, үйлесімнің бұзылуын жеткізетін деталь.

Ауызекі-ырымдық интертекстке жататын «Әйтшу, әйтшу» – түйешілердің көш кезінде айтатын үні. Өлеңде бұл рефрен балалық шақтың естелігіне айналып, фольклорлық кодты жандандырады. Осы тәсіл Есенғали Раушанов пен Тыныштықбек Әбдікәкімұлы поэзиясында да жиі қолданылады: тұрмыстық дыбыс – метафизикалық мағынаға көтеріледі.

Светқали Нұржанның «Бозбала кездің бос баласы» өлеңі ұлттық әдеби дәстүр, романтикалық лирика мен мифопоэтикалық бейнелердің тоғысынан тұратын туынды.

«Бара жатты екеуіміз қосыла айтқан
«Желсіз түнде жарық ай» қырдан асып»

«Желсіз түнде жарық ай» (Светқали, 2008:30) – Абайдың классикалық өлеңінің тікелей аталуын Женетт бойынша интертекст деп танымыз (Женнетт,1997:1). Ақын бозбалалық шақ пен алғашқы сезімдерді Абай поэзиясының романтикалық кеңістігіне байлап отыр.

Мұқанның «Бозқараған» – қазақ лирикасындағы дәстүрлі ән мен поэзия үндестігін білдіретін парамәтіндік ишара. Бұл ән арқылы қазақ даласының акустикалық жады, тұрмыстық-лирикалық реңкі ашылады.

«Боз көйлек қыз, бозбала, боз мұнар» (Светқали, 2008:30) – «боз» сөзі арқылы берілген түстік-символдық палитра романтикалық сағыныштың коды. Бұл – поэзиядағы гипограм: мәтіндегі қайталанатын семантикалық өзек (Риффатер, 1978:1-4).

«Сол бір қырда сол қалпы елесің жүр», «Жиі қатынап тұрам әлі...» (Светқали, 2008:30) – өткен шақтың елесі, естеліктердің үзілмейтін желісі Прустің «жады эстетикасын» еске салады. Прустің ойынша, осылай оралған өткен шақ таза психологиялық естеліктен жоғары тұрады: ол эстетикалық тәжірибеге айналады. Өйткені жад арқылы қайта жаңғырған сәттер тек өткенді қайталамайды, оларды жаңа мәнге ие етеді, уақыт пен мәңгіліктің шекарасын өшіреді. Жад осылайша өнердің де, өмірдің де шынайы дереккөзіне айналады (Прус,1913:40-51). Бұл уақыт пен естеліктің интертексті болып табылады.

Қазақ поэзиясында уақыт пен естеліктің тоғысуы Илияс Жансүгіров пен Қадыр Мырза Әлі лирикасында да көрініс тапқан.

Светқали Нұржанның «Қараой. Махамбет басы» өлеңі – тарихи тұлға (Махамбет Өтемісұлы) тағдыры мен ұлттық поэзиядағы дәстүрлі символиканы тоғыстырған күрделі мәтін. Өлеңде тарихи факт, мифопоэтика, халық жадындағы архетиптер

мен жеке лирикалық үн тоғысып, интертекстуалдық палимпсест түзеді. Махамбет өлімі – қазақ тарихи жадындағы орны ерекше оқиға. «Кесілген бас» мотиві жыраулар поэзиясынан бастап ХХ ғасырдағы ақындарға дейін (Қасым Аманжолов, Мұқағали Мақатаев) жалғасып келе жатқан тұрақты мотив.

«Жын арбасып, Жындағы құмар да артып,

Ай көзіне қан жуып туар балқып.

Кесілген Бас... жүзінен есілген жас

Тұманында Қараойдың тұрар қалқып» (Светқали, 2008:39) – тарихи фактіні мифтік-символдық деңгейге көтереді. Мұнда Махамбет тек тарихи тұлға емес, ұлттық тағдырдың метафорасы. Бұл архетип – құрбандық пен киелілік идеясының тоғысы: бас – рухтың, ерліктің символы; оны кесу – тек физикалық өлім емес, ұлттық рухқа жасалған қастандық.

«Мен де қуып келемін Өз Басымды,

Оның да енді, әрине, Иесі жоқ!» (Светқали, 2008:39) – ақын өз тағдырын Махамбетпен байланыстырады. Бұл – лирикалық-экзистенциалдық интертекст: тарихи трагедиядан жеке адамның рухани драмасына ауысады. Махамбеттің «Мен – мен едім, мен едім» сарыны Светқали Нұржанда ішкі монолог арқылы жаңғырады. Лирикалық меннің экзистенциалдық дауысы Светқали Нұржанның «Баян-Өлгей. Бөкен тау» өлеңінде де кездеседі.

«Менің жетім жанымның сыңары боп,

Маңырап тұр Бөкен тау мені көріп» (Светқали, 2008:39) — ақын өз жаны мен таудың үнін бірлікте көрсетеді.

Мұнда әлемдік поэзиядағы Рильке, Лорка шығармаларындағы табиғат пен адам жанын тоғыстыратын мотивтермен үндестік бар.

Юлия Кристева – «мәтіндер мозаикасы» және «цитаталар тоғысы» ұғымдарын енгізді. Ол Бахтиннің диалогизм идеясын дамыта отырып, жеке лирикалық «Меннің» да басқа мәтіндер мен дискурстармен үздіксіз қарым-қатынаста екенін дәлелдеді (Кристева, 1969:66).

«Қараой. Махамбет басы» өлеңі – тарихи трагедияны мифтік және экзистенциалдық деңгейге көтерген күрделі интертекстуалдық мәтін.

Ю. Кристева мұндай сәттерді мәтіннің «полифониялық табиғаты» деп сипаттайды: табиғат дауысы, тарихи үн және ақын жанының үні бір кеңістікте тоғысады.

Кристеваша, бұл – мәтіндер мозаикасы; Бахтинше, тарихи, мифтік, лирикалық дауыстардың полифониясы; Женеттше, алдыңғы мәтіндерді жаңаша оқытатын гипертекст; Риффатерше, «Бас» семасы ақылы ұйымдасқан поэтикалық гипограм.

Қазіргі қазақ поэзиясы дәстүрлі мифологиялық кодтар мен заманауи көркемдік ізденістерді тоғыстыра отырып, мәдени жад пен ұлттық идентичтілікті қайта пайымдаудың жаңа формаларын ұсынады. Интертекстуалдылық бұл үдерісте негізгі поэтикалық құралдардың біріне айналды.

Светқали Нұржанның «Көкше аңызы» өлеңі – осы бағыттағы айқын үлгілердің бірі. Мұнда мифопоэтикалық, фольклорлық, діни және тарихи интертексттер жаңа көркемдік контексте қайта жанданып, поэтикалық мәтіннің көпқабатты мағыналық құрылымын құрайды.

Өлеңнің атауы — «Көкше аңыз» – мәтіннің архитектурасын айқындайды. Өлеңде Оқжетпес, Жұмбақтас, Жеке батыр, Бурабай, Сексен көл сияқты атаулар арқылы Көкшетау өңірінің мифологиялық кеңістігі жаңғыртылған. Әрбір топоним белгілі бір аңызбен байланысып, оқырман санасында «мәдени кодты» шақырады. Интертекстуалдық тәсілдер арқылы мәтін бір ғана оқиға не пейзаж шеңберінде қалмай, мәдениетаралық, өркениетаралық диалогқа айналады.

«Күйеу менен қалыңдық кіретұғын

Оқжетпес» ед отауы дара тіккен» (Светқали, 2008:43) – Оқжетпес мұнда қасиетті махаббаттың, қол жетпес сұлулықтың және биіктіктің символы ретінде қызмет атқарады.

Светқали Нұржанның «Баян-Өлгей. Бөкен тау» өлеңінде географиялық кеңістік пен тарихи-мифологиялық кодтар тоғысып, көпқабатты поэтикалық мағына жасалады.

Өлеңдегі Баян-Өлгей, Бөкен тау, Қобда – географиялық атаулар арқылы ақын тарихи-мәдени кеңістікті поэтикалық деңгейге көрініс береді. Қазақ әдебиетінде бұл тәсіл М. Жұмбаевтың «Батыр Баян», І. Есенберлиннің тарихи романдарындағы топонимдермен үндес. «Алтай-Сұмын» өлеңіндегі Алтай, Бай-Өлке, Шыңжан, Қазығұрт сияқты нақты географиялық атаулар кездеседі. Бұл атаулар түркі өркениетінің бесігін, қазақ руларының қонысын, тарихи көші-қон жолдарын еске түсіреді. Ж. Жәнішевтің паратекст және гипертекст категориялары тұрғысынан бұл сілтемелер тек географиялық факт емес, тарихи-мәдени жадтың көрінісі (Мирнайат, 2015:534).

«Сұрап қалдым: «Қандай ед, – деп, – таңбаныз?

«Жебе таңба – Шыңғыс ханның Сүлдесі» (Светқали, 2008:43) – деген жолдарда Алтай мен Шыңғыс хан тарихы байланысып, эпикалық хронотоп жасалады.

М.Бахтиннің диалогизм ұстанымы тұрғысынан алғанда, топонимдер поэмаға өткеннің дауыстарын, халықтық аңыздардың «үнін» қосады; ал Р. Барт айтқандай, мұнда мәтін авторға тәуелді болмай, мәдени кодтар арқылы көпқабатты мағына жасайды (Барт, 1977:146).

Мифопоэтикалық интертекст мәтіннің көне мифологиялық және діни нарративтермен байланысын қамтамасыз етеді. Діни мәтіндердегі (Құран, Библия) жақсылық пен зұлымдық қарама-қарсылығы ғасырлар бойы әдебиетте космогониялық дуализмнің символдық көрінісі болып келген (Лаусен, 2005:23).

Қазіргі қазақ поэзиясында мифопоэтикалық ойлауды және діни-философиялық кодтарды жаңаша пайымдау үрдісі белсенді түрде жүріп жатыр. Интертекстуалдылық бұл бағытта негізгі поэтикалық құралдардың біріне айналды. Мысалы, «Түркістан» өлеңіндегі, Қожа Ахмет Ясауи күмбесі – исламдық сопылық дәстүрдің, түркі мұсылмандығының рухани орталығы. Өлеңдегі «Көк күмбесіне Қожа-Ахметтің

Бір жетіп өлу арман боп» (Светқали, 2008:68) – деген жолдарда Түркістанға қажылық іспетті тәу ету идеясы айқын.

«Құрма-Аманаты Арыстанбаптың

Бұйырғай дағы жұртыма» (Светқали, 2008:68) – деген жолдар Құрандағы Құрма хадисіне меңзеп, әулиенің қасиетті аманатын аллюзиялық интертекст түрінде жеткізеді.

«Құран жатпаған абыздар», «Әумин де, көне, енді, Қазақ» (Светқали, 2008:68) – діни мәтіндерге тән дұғалық-интертекстік құрылымды қалыптастырады. «Даладағы дауыстар» өлеңінде:

«Сұр Заман ысқырады жылансынып.

Ай болып Ақ Күмбезден Құран сынып,

Үстіне құтырынған Ұран шығып» (Светқали, 2008:46) – өлеңдегі Құран, Ұран, Ақ Күмбез сияқты символдар тек көркемдік элементтер ғана емес, олар исламдық космогония мен түркілік мифологияның іргелі архетиптерін поэтикалық мәтінге енгізудің тәсілі ретінде көрінеді. Сонымен қатар, Светқали Нұржанның «Құдайлар қағанаты» өлеңінде діни мәтіндерден, аңыздардан алынған сілтемелер, көне мифтер мен өркениеттік кодтарды қайта пайымдау көрініс береді. Соның ішінде, интертекстік діни кодтар, монтеизм идеялары бар. «Алла – жалғыз! Тәңір – тақ!» (Светқали, 2008:46) – исламдық және түркілік дүниетанымдағы Жаратушының жалғыздығы идеясы Құран мен көне түркі жазбаларына тікелей сілтеме жасайды. «Алла – жалғыз!» – ислам дінінің басты қағидасы таухид (бірқұдайшылық) ұғымымен тікелей байланысты. Құранның «Ихылас» сүресінде: «Құл: Ол – Алла, жалғыз. Алла – Мәңгілік. Ол тумаған және туылмаған. Оған ешкім тең емес» (Құран) деп анық жазылған. Ақын осы аяттағы концептіні поэтикалық тілде қайта жаңғыртып, исламдық интертекст құрады. Бұл тұста Ж. Женеттің жіктемесі бойынша интертекст пен гипертекст қатар іске қосылады (Женетт,1997:7): мәтін Құранмен тікелей диалогқа түседі, бірақ жаңа көркемдік контексте болады.

Көне түркі жазбаларында (Орхон-Енисей ескерткіштері) «Көк Тәңірі» ұғымы аспан мен әлемнің жаратушысы әрі әміршісі ретінде мадақталады.

Мысалы, Күлтегін жазуында: «Биікте Көк Тәңірі, Төменде Қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған» деген жолдар бар (Күлтегін жазулары).

Сондай ақ, Светқали Нұржанның М.Мағауинге арнауында діни-рухани интертекстті жиі байқауымызға болады.

«Кәлимаша жуысып қап ерінім,

Аллам қолдап, аян берер Пір тағы» (Светқали, 2008:116) – исламдық және сопылық дискурстың көрінісі.

Исламдағы тәубе, күнә, рухани жаңғыру мотивтері мен түркілік Тәңір идеясы сабақтасып, мәдени-өркениеттік синтез жасайды.

Исламдық космогония – әлемнің жаратылысы, жақсылық пен жамандықтың пайда болуы, періштелер мен Ібіліс бейнесі, Қиямет, жұмақ пен тозақ туралы діни түсініктер жиынтығы. Бұл ұғымдар Құран аяттарында, хадистерде және исламдық тәпсірлерде көрініс табады.

Жалпы, ақын поэзиясында Құран аяттарына, сопылық дәстүрге, исламдық этика мен антропологияға қатысты сілтемелер мол ұшырасады. Олар шығарманың идеялық-эстетикалық мазмұнын байытып, адасудан рухани жаңғыруға бет бұрған лирикалық кейіпкердің ішкі драмасын тереңдете түседі. Светқали Нұржанның «Омар Хайям алдында ақталу» атты күрделі туындысы – соның айқын мысалы.

«Алланың сүйген құлы», «Жар Нұры», «Пайғамбар үмбеті», «Ібілістің індеті» (Светқали, 2008:81– Құран аяттары мен исламдық дүниетанымға тікелей сілтемелер.

«Кешетінім – Дарығасы Ғылымның,

Өзендегі, Өзендегі Нұр – «Шарабан таһура!» (Светқали, 2008:81)

«Шарабан таһура» тіркесі Құрандағы Жәннат шарабына қатысты. Құранда «Шарабан таһура» – рухани тазарудың, мәңгілік рақаттың символы. Бұл жерде интертекст (Құран цитаталары) және метатекст (оларға берілген авторлық түсініктемелер) қатар жүреді. Светқали Нұржан бұл өлеңі Хайямға ақталу формасында жазылған: ақын өзінің адасқан күндерін, маскүнемдік пен дүние қызығына берілген сәттерін Хайямның шарап философиясымен байланыстыра отырып, одан рухани кешірім сұрайды. Сопылық әдебиетте шарап – Құдайдың махаббаты, рухани масаюдың, экстаздың символы. Руми, Хафиз, Ибн Фарид сияқты сопылық ақындарда шарап – адам рухының Жаратушымен бірігуі, мағрифат (таным) жолындағы рухани ләззаттың нышаны. Мұнда шарап ішу – Құдайға ғашық болудың, рухани мас болудың көркемдік коды. Светқали Нұржан осы дәстүрді жалғастырып, шарапты тән құмары емес, құдайлық Нұрды қабылдау ретінде түсіндіреді.

«Ай таранған түн» өлеңінде:

«Құс жолымен келеді ақ туылы Айым,

Бар бір қанға тараған тәтті у мәйін.

Құбылаға сәжде қып сыңсып жатыр

Шұғылаға шомылған аққу-қайың» (Светқали, 2008:147) – деген жолдары көркемдік тереңдігімен ерекшеленетін поэтикалық әлемді ашады. Бұл тіркестерді интертекстуалдылық тұрғысынан қарастырғанда, исламдық діни мәтіндермен, түркілік мифологиялық дәстүрмен және сопылық поэзиядағы рухани символдармен тікелей байланысы айқындалады.

Ақынның Құс жолын ерекше поэтикалық кеңістікке айналдыруы – ежелгі түркі дүниетанымымен сабақтас. Құс жолы – Сүт жолы. Көне түркілер дүние жүзіндегі басқа халықтар сияқты жұлдыздар адам тағдырына әсер етеді, бақыт сыйлайды және алып кетеді, белгілі бір жұлдыз белгілі бір адамның жан дүниесіне сәйкес келеді деп сенді. Сондықтан «аққан жұлдызға қарап, қазақ: «Менің жұлдызым жоғары»» деген. Түркі әлемінде Ай түннің иесі және нышаны саналған, сонымен қатар ол Күннің аспандағы әпкесі болған. Ертеде қазақтар айға табынып, сөйлеген сөзінде құрметпен айтқан. «Ай көрдім, аман көрдім, ескі ай есірке, жаңа ай жарылқа» деп жаңа айға бата берді» (Энциклопедия, 2023:17-18) «Құбылаға сәжде қып» деген тіркес исламдық мәтіндерден келген тікелей интертекст болып табылады. Ақын бұл жерде сәждені тек адамның іс-әрекеті ретінде емес, бүкіл табиғаттың Жаратушыға мойынсұнуы ретінде бейнелейді. Сопылық поэзияда табиғат пен ғалам элементтері Жаратушыға құлшылық етуші тіршілік иелері ретінде жиі сипатталады. Осы дәстүрді жалғастыра отырып, ақын шұғылаға шомған аққу мен қайыңды сәжде қылғандай күйде суреттейді.

Ю.Кристева айтқандай, әрбір мәтін – «өзге мәтіндердің мозаикасы». Сондықтан поэзияда Құран мотивтері мен исламдық символдар тікелей дәйексөз ретінде емес, аллюзия, реминисценция, символдық код түрінде еніп, жаңа поэтикалық мәнге ие болады.

Жоғары да біз талдаған, «Даладағы дауыстар» өлеңіндегі тарихи-интертекстуалдық кодтар ұлттың мәдени жадын сақтап, тарихи кезеңдер мен тұлғаларды жаңа көркемдік тұрғыда қайта пайымдайды.

«Тартылған талай Ғасыр демі ішіне,
Аралас қызған емес мені ісіне.
Жеті жұрт...

Жеті Жұт пен Жеті Дәуір...

Сезінін түсінбеймін көбісіне»

«Көзімен аққан қанды тиске жағып,

Қайтемін өткенімді құстана ғұп.

Хан Шыңғыс, Сайын, Темір...

Он сан Ноғай

Жарқылдап жоғалады тұстан ағып» (Светқали, 2008:46)

«Жеті жұт», «Жеті дәуір», «Оғыз-Қыпшақ», «Шыңғыс хан», «Сайын хан», «Темір», «Он сан Ноғай» сияқты ұғымдар поэтикалық мәтінде гипертекстуалдық байланыстарды түзеді. Ж. Женетт теориясы тұрғысынан бұл сілтемелер мәтіннің көпқабатты мағыналық құрылымын қалыптастырады. Осылайша, тарихи интертекст Светқали Нұржан шығармаларында ұлттық болмысты, тарихи жад пен өркениеттік сабақтастықты бейнелейтін маңызды көркемдік құралға айналған.

«Туылың бар – түркің қайда, Күлтегін?

Құлыбың бар – кілтін қайда, Күлтегін?

Ұғымың бар – ұлтың қайда, Күлтегін?

Журының бар – жұртың қайда, Күлтегін?

Үйің бар – бұлтың қайда, Күлтегін?» (Светқали, 2008:117) – деп келетін Светқали Нұржанның М.Мағауинге арнауындағы Күлтегін есімі – көне түркі жазбаларындағы батыр, ел қорғаушы, түркі бірлігінің символы. Күлтегін, Шыңғыс хан, Ұлы Орда, көк Төрүктер сияқты сілтемелер – тек тарихи тұлғалар мен ұғымдардың атауы емес, олар түркі өркениетінің мәдени коды ретінде қызмет етеді. Мұндай образдар ұлттық тарихи жадты оятып, мәтінге эпикалық кеңістік пен уақыт береді.

Қазіргі қазақ поэзиясында тарихи жад, мифологиялық кеңістік жиі тоғысады. Светқали Нұржанның «Қазығұрттың басына кешкі сапар» өлеңі – осындай көпқабатты мәтіндердің бірі.

Өлеңде Қазығұрт тауы туралы аңыздар, түркілік мифология және заманауи рухани-экзистенциалдық сарындар тоғысып, күрделі семиотикалық өріс құрады.

«Қазығұрттың ай қона еңсесіне

Біз де шықтық ақырғы белесіне,

Нұх пайғамбар ғалейһи уәссәләмнің ізі жатыр,

... Өзі жоқ, кемесі де» (Светқали, 2008:125)

Қазығұрт тауы – түркілік және исламдық мифологияда киелі орын. Өлеңдегі бұл жолдар Топан су туралы мифке тікелей сілтейді (Гасполатов, 2016:12-15).

«Ай көрдім – аман көрдім» – қазақ халқының дәстүрлі бата-тілегінде кездесетін тіркес. Жаңа ай көргенде айтылатын бұл сөздер — көшпелі қазақтың дүниетанымы мен ырымдық поэзиясының бір бөлігі.

Светқали Нұржанның «Ай көрдім – аман көрдім» атты өлеңі дәстүрлі ислам мен сопылық ілімнің, халықтық діни сенімдердің, Құран мен хадис мәтіндерінің аллюзияларына бай.

«Табынған айға, күнге – пұтқа құл» деп,
Жүрген елді астырыма, сансыра ма.
Қазақпын деп болмаған! Ол – «ширк!» деп,
Әш болдың неге сонша, әнші бала!» (Светқали, 2008:129)

Ақын ухабизм мен салафизм сияқты жат идеологияларға қарсы тұрып, ұлттық руханият пен дәстүрлі исламның құндылықтарын қорғауды көздейді.

«Киесі бар, Иесі бар» деген жолдар тәңіршілдік пен исламдық сенімдердің синкретизмін бейнелейді. М. Бахтиннің көпдауыстылық концепциясы тұрғысынан алғанда, бұл жерде халықтық дүниетаным, исламдық мораль және қазіргі заман сыншылығы қатар естіледі.

«Ай көрдім – аман көрдім» – қазақтың дәстүрлі бата-тілектерінен алынған образ. Жаңа ай көргенде айтылатын тілек елдің рухани мәдениетінде терең орын алған.

«Адамзат Азаттыққа жете алмайды,

Әуелі жетпей тұрып қазақтыққа...» (Светқали, 2008:129) – ақын бостандықты ұлттық руханиятпен, дәстүрлі құндылықтармен байланыстырады.

Бұл идея Ф. Ницшенің, А. Камюдің адамзат пен рухани дағдарыс туралы философиялық ойларымен үндес келеді.

Светқали Нұржанның «Ай, Сарыайшық!» атты өлеңі интертекстуалдық қабаттарға өте бай, мұнда тарихи жады, мифопоэтикалық кеңістік, діни сарындар мен рухани-философиялық толғаныстар тоғысады. Өлеңді интертекст теориясы негізінде талдау арқылы біз автордың мәтінді қалай «мәтіндер мозаикасына» айналдырғанын айқын көре аламыз.

Ю.Кристева айтқандай, әр көркем мәтін – өзге мәтіндердің жаңғырығы мен ізі. Бұл өлеңде де бірнеше қабат қатар көрінеді: тарихи хронотоп, исламдық мәдени кодтар, мифологиялық бейнелер, түркілік және қазақы танымға тән символдар тоғысады. М. Бахтиннің «көпдауыстылық» ұғымы (Бахтин, 1972:5-7) бойынша, мұнда әр дәуірдің, әр мәдениеттің үні қатар естіледі: Сарыайшық шаһарының қасіреті, Әз Жәнібек дәуірі, Ақ Жайықтың тағдыры, Әмір Темірдің тарихтағы ізі және бүгінгі күннің рухани сұрағы бір кеңістікте тоғысады.

Алдымен, тарихи-интертекстуалдық қабат. Сарыайшық – Алтын Орда заманындағы әйгілі шаһар, Ұлы Жібек жолының бойындағы сауда мен мәдениеттің орталығы болған қала. Өлеңде оның қирауы, Мәскеуге тәуелділік кезеңі («Мәскеу жаққа көшкеннен соң бар сені») арқылы қазақтың тарихи жадындағы отаршылдық дәуірдің трагедиясы бейнеленеді. Әз Жәнібек ханның «Аққу көлі», Әмір Темірдің жорығы – мұның бәрі тарихи хроникаларға, аңыздарға сілтеме жасайды. Ж. Жәнетт мұндай мәтіндік сілтемелерді гипертекст деп атайды, яғни бұрынғы тарихи мәтіндер қазіргі поэтикалық мәтінде жаңаша мағынаға ие болады.

Өлеңдегі мифопоэтикалық интертексттерге мән беретін болсақ, Алтын қайық мініп жүрген ханша, Ай астында сыңсыған қыз, уға айналған шекерлі көл, жұмбақ көзе – мұның бәрі халық жадындағы мифтік образдар мен архетиптерді жаңғыртады. Ай – шығыстық поэзияда сұлулық пен мұңның, кейде рухани нұрдың символы. «Алтын қайық мініп жүрген ханша» – ежелгі түркі-моңғол аңыздарындағы аспанға ұшқан сұлу қыздардың мифімен үндес.

Светқали Нұржанның «Үш қиян» атты өлеңі – тарихи жады, мифопоэтикалық кеңістік, діни-рухани сарындар мен философиялық толғаныстар тоғысқан күрделі туынды. Мұнда ақын қазақтың дәстүрлі поэтикасын заманауи рухани сұрақтармен ұштастырып, ұлттық тарих пен мәдени жадты қайта жаңғыртады. Өлеңді интертекстуалдылық теориясы негізінде талдағанда, оның көпқабатты құрылымы айқындала түседі.

«Еділдің бойы – елді қиян,
Жайықтың бойы – жанды қиян,
Маңғыстау бойы – малды қиян,
Мажыра-жалған – Үш қиян» (Светқали, 2008:170)

«Есінде бар ма, ақ Еділ?
Жадымда жүр ме, ақ Жайық?
Жадымда ма мына, Маңғыстау?
Көк берілеген ұлып едім ғой Аспанға?!
Сіңіпті сол Үн Дастанға...» (Светқали, 2008:170)

Еділ мен Жайық бейнесі – жыраулық поэзиядағы тарихи кеңістікті еске салады. Ж.Женеттің жіктемесі бойынша, бұл – гипертекстуалдылық: бұрынғы тарихи мәтіндер қазіргі өлеңде қайта тіріліп, жаңа мағыналық деңгейге көтеріледі.

«Аспанға тігіп – шаңырағы шапақ, уығы сәуле», «Алланың нұры – Бұйрағым» (Светқали, 2008:170) деген жолдарда дүниенің жаралуы, жарық пен қараңғылықтың, хаос пен тәртіптің мәңгілік қарама-қайшылығы бейнеленеді. Шаңырақ – әлемнің моделі, Аспан мен Жерді байланыстыратын космогониялық символ. Мұндай образдар көне түркілік мифологиямен, жыраулық поэзиямен сабақтасып жатыр.

4. Зерттеу нәтижесі

Зерттеу жұмысының басты мақсаты – қазіргі қазақ поэзиясындағы интертекстуалдылық құбылысының тарихи, мифопоэтикалық, діни және мәдени кодтармен байланысын айқындау және оның поэтикалық мәтіннің көпқабатты семантикалық құрылымын қалыптастырудағы рөлін анықтау болды. Бұл мақсатқа жету үшін Ю.Кристева, М.Бахтин, Р.Барт, Ж.Женетт сияқты әлемдік әдебиеттану классиктерінің теориялық тұжырымдарына сүйеніп, мәтінтанулық, салыстырмалы-типологиялық, мифопоэтикалық және дискурстық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде қазіргі қазақ поэзиясында, әсіресе Светқали Нұржан шығармашылығында интертекстуалдық тәсілдердің жүйелі түрде қолданылатыны, олардың ұлттық тарихи жадты жаңғыртуға, мәдени сабақтастықты сақтауға және рухани құндылықтарды қазіргі эстетикалық кеңістікпен сабақтастыруға қызмет ететіні анықталды. Тарихи-интертекстуалдық (Махамбет, Күлтегін, Шыңғыс хан), мифопоэтикалық (Қыран, Жел, Нұх кемесі), діни-рухани (Құран аяттары, сопылық мотивтер) және мәдени-географиялық (Көкше, Баян-Өлгей, Қазығұрт) кодтардың бір мәтін ішінде тоғысуы поэтикалық дискурстың көпқабатты семантикасын қалыптастыратыны дәлелденді.

Алынған нәтижелер теориялық тұрғыдан интертекстуалдылықтың қазақ поэзиясындағы көркемдік, тарихи-мәдени және рухани-идеялық қызметін айқындап,

оның ұлттық әдеби процестегі орнын жаңа қырынан пайымдауға мүмкіндік береді. Практикалық жағынан бұл тұжырымдар әдебиет теориясы, мәдениеттану, семиотика және салыстырмалы әдебиеттану салаларында, сондай-ақ жоғарғы оқу орындарының филологиялық пәндерінде оқыту үдерісінде қолдануға болады.

Зерттеудің перспективалары ретінде интертекстуалдылықтың заманауи қазақ прозасындағы көріністерін, сондай-ақ цифрлық дәуірдегі әдеби мәтіндер арасындағы жаңа типтегі байланыстарды зерттеу бағыттарын атап өтуге болады. Бұл болашақта қазақ әдебиетінің әлемдік әдеби процестегі орнын айқындауға және мәдениетаралық диалогты кеңейтуге үлес қосады.

5. Қорытынды

Қазіргі қазақ поэзиясындағы интертекстуалдылық құбылысы – терең мәнге ие, ерекше назар аударуды қажет ететін маңызды бағыттардың бірі. Бұл тәсіл ақындардың тек өз ойымен шектелмей, ұлттық рухани мұрамен және әлемдік әдеби кеңістікпен сабақтастықта шығармашылық жасайтынын аңғартады. Соның нәтижесінде поэзияда өткен мен бүгін, дәстүр мен жаңашылдық өзара тоғысып, жаңа көркемдік мазмұн қалыптасады. Интертекстуалдылық арқылы ақындар бұрынғы мәтіндермен іштей сұхбат құрып, сол арқылы өз ойын тереңірек жеткізеді. Бұл – поэзиядағы үнқатысу, рухани жалғастықтың бір көрінісі іспетті. Осындай тәсілдер өлеңнің мағыналық аясын кеңейтіп қана қоймай, оқырманды да белсенді ойлауға жетелейді. Себебі мұндай туындыларды қабылдау үшін оқырман тек мәтінді оқып қана қоймай, оның астарындағы ишаралар мен әдеби байланыстарды сезіне білуі қажет.

Жалпы алғанда, интертекстуалдылық қазіргі қазақ поэзиясының көркемдік деңгейін арттырып, мазмұндық тереңдігін байыта түсетін маңызды құбылыс болып табылады. Ол ақынның дара стилін айқындауға, шығармашылық ізденісін жаңа белеске көтеруге ықпал етеді. Сондықтан бұл бағытты жан-жақты қарастыру – қазақ әдебиеттануы үшін әлі де өзектілігін жоймайтын, терең зерттеуді қажет ететін мәселелердің бірі деп айтуға болады. Интертекстуалдылық поэзияны тек оқылатын мәтіннен артық, сезілетін, жүрекпен қабылданатын өнерге айналдырады. Оқырман әр жолда ойға батып, сөздің астарын аңғарып, жүрегіне түйеді. Өткеннің әуенін бүгіннің үнімен үйлестіре отырып, ақын жаңа стильдік өрнектер ашады, әрі өз даралығын айқындайды. Мұндай шығармашылық тәсіл өлеңді уақытқа бағынбайтын, мәңгілік сырға толы етіп көрсетеді. Әрбір сөздің астарында – тарих, мәдениет және рухани ізденіс бар, олар оқырманды ойлануға, сезінуге, кейде тіпті жырлаған жанына жақын тартуға шақырады.

Сондықтан қазіргі қазақ поэзиясында интертекстуалдылық тек көркемдік құрал емес, рухани байланыс, шығармашылық еркіндік және әдеби дәстүрді жаңғыртатын күш болып табылады. Ол ақынның ой-өрісін кеңейтеді, өлеңге тереңдік қосады, және поэзияны тек оқылатын емес, өмірге әсер ететін, жүрекпен түсінілетін өнерге айналдырады.

Әдебиеттер:

1. Әбдіқұлова Р.М. Қазақ сөз өнеріндегі интертекст мәселесі. – Алматы: ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, 2016 жыл. – 33-36 б.

2. Бахтин М.М. Әдебиет және эстетика мәселелері. – Мәскеу: Көркем әдебиет, 1975 жыл. –504 б.
3. Крестева Ю. Сөз, диалог және роман. – Мәскеу: Прогресс, 1969 жыл. – 64-91 б.
4. Барт Р. Автордың өлімі / Бейне – Музыка – Мәтін. – Нью-Йорк: Хилл және Ванг, 1977 жыл. – 142-148 б.
5. Женетт Ж. Палимпсесттер: Екінші дәрежелі әдебиет. Линкольн. – Лондон: Небраска университетінің баспасы, 1997 жыл. – 490 б.
6. Светқали Н. Ай таранған түн: Өлеңдер кітабы. – Алматы: Жазушы, 2008 жыл. – 384 б.
7. Риффатер М. Поэзия семиотикасы. Блумингтон; Индианаполис. – Индиана университетінің баспасы, 1978 жыл. – 234 б.
8. Пруст М. Свант жолы. Жоғалған уақытты іздеу. I том. – Лондон: Чатто және Уиндус, 1913 жыл. – 468 б.
9. Миренайат С.А., Суфастаеи Е. Жерар Женетт және мәтіндік трансценденцияны жіктеу. – Жерорта теңізінің әлеуметтік ғылымдар журналы, 6-том, №5, 2015 жыл, – 542 б.
10. Лоусон Т. Құрандағы дуализм, қарама-қайшылық және типология: Апокалиптикалық қабат. – Құрандық зерттеулер журналы, 10-том, №2, 2008 жыл, – 23-49 б.
11. Abdullah, M. Құран дискурсындағы интертекстуалдылық / Journal of Islamic Studies. – 2021 жыл. – DOI: 10.1093/jis/etaa099.
12. Saeed, A. Құранды қазіргі заманда оқу. – Лондон: Routledge, 2020 жыл. – 254 б. – DOI: 10.4324/9781315658033.
13. Күлтегін бітіктасының 1-бетіндегі мәтіні (I.1-40 жол) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімді: <https://bitig.kz/?bid=3&lang=e&les=14&li=1&mod=2&oid=15> (қаралған күні: 30.03.2026).
14. Қазақ мәдениетінің белгілері мен нышандарының қысқаша энциклопедиясы. – Алматы: ҚазҒЗМИ, 2023 жыл. – 320 б.
15. Тасполатов Б.Т. Қазығұрт топонимдері. Монография. – Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2016 жыл. – 168 б.
16. Бахтин М.М. Достоевский поэтикасының мәселелері. – Мәскеу: Советская Россия, 1972 жыл. – 318 б.

References:

1. Abdikholova R. M. (2016). Intertext issues in Kazakh word art. *Almaty: KazNU Bulletin, Philology Series*, 33–36. (kaz)
2. Bakhtin M. M. (1975). *Problems of literature and aesthetics*. Moscow: Krokhem Literature. (rus)
3. Kristeva J. (1969). *Word, dialogue, and the novel* (pp. 64–91). Moscow: Progress. (rus)
4. Barthes R. (1977). *The death of the author / Image – Music – Text* (pp. 142–148). New York, NY: Hill and Wang. (eng)
5. Genette G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree* (490 pp.). Lincoln, NE: University of Nebraska Press. (eng)
6. Svetqali N. (2008). *Ay tarangan tun: Book of poems* (384 pp.). Almaty: Zhazushy. (kaz)
7. Riffaterre, M. (1978). *Semiotics of poetry* (234 pp.). Bloomington, IN: Indiana University Press. (eng)
8. Proust M. (1913). *Swann's way: In search of lost time* (Vol. 1, 468 pp.). London: Chatto & Windus. (eng)
9. Mirenayat S. A., & Sufastaei, E. (2015). Gérard Genette and the classification of textual transcendence. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 542. (eng)
10. Lawson T. (2008). Dualism, contradiction, and typology in the Qur'an: The apocalyptic layer. *Journal of Qur'anic Studies*, 10(2), 23–49. (eng)
11. Abdullah M. (2021). Intertextuality in Qur'anic discourse. *Journal of Islamic Studies*. <https://doi.org/10.1093/jis/etaa099> (eng)
12. Saeed A. (2020). *Reading the Qur'an in the contemporary world* (254 pp.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315658033> (eng)
13. Kul Tegin inscriptions, page 1 (lines I.1–40) [Electronic resource]. (n.d.). Retrieved March 30, 2026, from <https://bitig.kz/?bid=3&lang=e&les=14&li=1&mod=2&oid=15> (eng)
14. *Encyclopedia of symbols and signs of Kazakh culture*. (2023). Almaty: KazGZMI. (kaz)
15. Taspolatov, B. T. (2016). *Qazygurt toponyms* (Monograph, 168 pp.). Shymkent: Alem Press. (kaz)
16. Bakhtin, M. M. (1972). *Problems of Dostoevsky's poetics* (318 pp.). Moscow: Sovetskaya Rossiya. (rus)